

TUDOMÁNY ÉS VALÓSÁG, VALLÁS ÉS ISTEN: VÁLASZ HARRY PROSCHNAK

Kivonat. Polányi Mihály úgy gondolta, hogy ismeretelmélete újra megteremtette egy természettudományos korszak számára a lehetőséget, hogy higgyen a vallás révén megismert Isten valóságában. Polányi gondolkodásának ezt a középponti jellemzőjét, melyet a *The Way of Discovery* című könyvben tárgyaltam, vitatja Harry Prosch, Polányi *Meaning* című művének társszerzője. Prosch érvelése azt mondja, hogy Polányi szerint a természettudomány egy független valósággal foglalkozik, a vallás és a teológia viszont nem, és ezek csak képzelőerőnk termékei. A jelen dolgozat úgy ad választ Proschnak, hogy bemutatja Polányinak a valláshoz való viszonyát, a természettudomány és a vallás közös alapjáról alkotott felfogását, a valóságnak azokat a szintjeit, melyekhez mind a természettudomány, mind a vallás hozzáférést biztosít, és Polányi kifejezett célját, hogy megszabadítsa a hitet a természettudományos dogmatizmustól.

Az Amerikai Vallási Akadémia 1979-es New York-i *Meaning*-vitáján, valamint a *The Way of Discovery* című könyvről írott recenziójában Harry Prosch professzor, Polányi *Meaning* című könyvének társszerzője azt állítja, hogy Polányi másként értelmezte vallás és természettudomány viszonyát, mint ahogyan én és más teológusok gondoljuk. [1] Prosch azt állítja, hogy Polányi, miközben minden megismerésünkben kimutatta a hallgatolagos tudás struktúráját, a valóságra való vonatkozás tekintetében élesen elválasztotta egymástól a természettudományt és a vallást. A természettudomány esetében a jelentés olyan valóságokra vonatkozik, melyek a megismerőtől függetlenül léteznek, s melyek következképpen igazolhatóak. A művészet, a vallás és a mítosz esetében, mondja Prosch, a jelentés olyan valóságokra vonatkozik, melyeket csupán az tart fenn, hogy folytonosan megteremtjük őket. Prosch szerint Polányi nem úgy fogta fel a vallás valóságait mint amelyek tőlünk függetlenül léteznek, és amelyek folytonosak vagy párhuzamosak lennének a természettudomány valóságaival. Prosch számára a vallás valóságai pusztán képzelőerőnk termékei.

A *Meaning*-vita és Prosch *The Way of Discovery* recenziója alapján világos, hogy szembe kell néznünk Polányi vallásértelmezésének ezzel a központi kérdésével. Prosch nézetének rendkívül súlyos következményei vannak. Azt jelentené, hogy bár Polányi visszaállította a minden megismerésben jelenlévő hit szerepét, ezt csak azért tette, hogy aztán Istenben mint képzelőerőnk koholmányában higgyen. Meg fogom mutatni, hogy Polányinak soha nem volt ilyen szándéka. Valójában azon igyekezett, hogy megújítsa zsidó és keresztény örökségünkől ismert Isten igazságában és valóságában való hitet.

A kereszténységhez való viszony

Számos általánosan elfogadott és igaznak tekintett tényt ismerünk Polányival kapcsolatban, melyeket nem tekintek vitathatónak. Az első ezek közül az, hogy Polányi keresztény volt, akit a Római Katolikus

Egyház keresztelt meg felnőtt korában, néhány évvel azelőtt, hogy 1921-ben házasságot kötött Kemény Magdával. Egy második ilyen tény az, hogy Polányi vezető értelmiségiként ökumenikus magatartást tanusítva részt vett a keresztény közösség életében. Ökumenikus kapcsolódásának egyik példája, hogy éveken át jelen volt a Moot összejövetelein, melyet az a Joseph Oldham (a Nemzetközi Misszionárius Tanács vezetője) alapított, aki több szempontból is úttörője volt az Egyházak Világtanácsának.^[2] Egy másik példa erre Polányinak a *The Scientific Revolution* című nagyszabású beszéde, melyre 1961-ben került sor Strasbourghban, a Keresztény Diákok Világszövetségének gyűlésén.^[3] Ezt a beszédet "Hit és ész" címmel ismerjük, mert így jelent meg az Egyesült Államokban. Egy harmadik tény az, hogy Polányi gyakran bátorította a teológusokat, hogy használják fel műveit, és nagylelkűen elfogadta előadásokra szóló meghívásaikat. Ezek közül az előadások közül a legjelentősebbek természetesen a Gifford- és a Duke-előadások voltak. A Gifford-előadások célkitűzése a következő: "A legszélesebb értelemben vett természeti teológia tanulmányozásának előmozdítása, fejlesztése, tanítása és elterjesztése, másként szólva, Isten megismerése és az etika megalapozása".^[4] Egy negyedik tény, mely egyértelműbb annál, hogysem dokumentálni kellene, az, hogy Polányi írásaiban következetesen úgy tárgyalta a teológiát, mint a szabad társadalom élete szempontjából létfontosságú, alapvető intézményt. Végül pedig hagyatéka szerzői jogi intézőjének Thomas Torrance-t választotta, aki az Edinburgh-i Egyetem keresztény dogmatika tanszékének nyugalmazott professzora, korábban a skót Református egyház moderátora volt, s ma a világ egyik vezető teológusa.

A tudomány és a vallás közös alapja

Mindezek alapján világos, hogy nem Polányinak a valláshoz való viszonya vagy az azzal kapcsolatos érdeklődése a kérdés. Az a központi kérdés, hogy Polányi episztemológiája milyen ontológiai státuszt biztosít a vallásnak és Istennek. A *The Way of Discovery*-ben és más korábbi írásaiban azt az általános véleményemet fejeztem ki, hogy Polányi egyrészt megmutatta, hogy a tudásnak -- a hallgatólagos tudás struktúrája folytán -- minden területen közös az alapja, másrészt pedig azt, hogy -- ezeknek a különböző területeknek az egymást kiegészítő erőfeszítései révén -- felderítette a valóság tartományait.^[5] Másként fogalmazva, Polányi filozófiája egy olyan heurisztikus filozófia, mely minden megismerőt arra hív fel, hogy vállalja az igazság felderítésére való törekvéssel együttjáró felelősséget, bármilyen területen folytatja is kutatásait. A teológusokat és a természettudósokat nem csupán a járulékos tudatosság és fokális integráció készíti a saját tárgyuknak megfelelő tudásforma elérésére, hanem abban is elkötelezettek, hogy keressék a létünk alapját képező realitás különböző szintjeinek megértését. A természettudomány szempontjából nézve ez a realitás inkább az anyagi világ törvényeiként jelenik meg. A filozófia és teológia szempontjából ez a realitás inkább mint isteni és spirituális erő mutatkozik, amely az anyagból tudatos emberi eszmélést hoz létre, hogy megismerjen és teremtsen, bízván e realitás végső jóságában. Ezen túl, Polányi episztemológiájának alapján én úgy vélem, hogy a keresztény teológia nem csupán bátorítást nyer a természettudományban és minden tudásban jelenlévő restaurációja révén, hanem egyben arra is felhívatik, hogy tisztítsa meg a saját házatáját a tudomány objektivista felfogásának tett engedményektől s maga is váljék eleven kutatási tereppé. Ahogyan a tudós arra érez felhívást, hogy egyre mélyebben megismerje a természetet, a teológus arra van hivatva, hogy a keresztény kinyilatkoztatás *logosza* révén egyre mélyebben ismerje meg Istent. Ennélfogva, ha Prochnak igaz van Polányi vallásfelfogásának értelmezésében, akkor gyökeresen meg kell

változtatnom a "posztkritikai" teológiáról kialakított felfogásomat.

Ami Prosch könyvemről szóló recenzióját illeti, első kritikai megjegyzése az, hogy nekem "nem sikerül figyelembe venni néhány olyan megkülönböztetést, melyet Polányi a természettudomány és a között tesz, amit ő „a képzelőerő termékei”-nek nevez”.^[6] A válaszom az, hogy ez az állítás nyilvánvalóan hamis. A *The Way of Discovery*-ben azt írtam:

"Polányi hallgatólágos tudásra vonatkozó felfogásának az az egyik leginkább magával ragadó jellemzője, ahogyan felfedi a kutatás különféle területeinek heurisztikus szerepeit. A természettudomány által felfedezett valóság jellege nagyobb mértékű ellenőrzést és leírást tesz lehetővé, mint a művészet által felfedezett valóság, melynek esetében inkább szorítkozzunk belső megértési képességünkre. Utolsó könyvében, a chicagói egyetemen tartott előadásait tartalmazó *Meaning*-ben, Polányi ezt a megkülönböztetést egy átfogó elmélet részévé teszi. Ez azt a célt szolgálja, hogy bemutassa: a Kutatók Társadalma közös vállalkozás, melyben minden egyes területnek jelentős felelőssége van a gondolkodás és a megértés növekedését illetően.

A természettudományok és a többi terület közötti különbséget tisztázandó Polányi megjegyzi, hogy a természettudományos megismerés „nem ragad magával bennünket” annyira, mint a művészet, az etika és a vallás. Ezt a különbséget jobban megvilágítandó, Polányi a megismerésben két pólust különít el: az egyiket „én-központú”-nak, a másikat pedig „én-átadó”-nak nevezi. Az „én-központú” az a megismerésforma, amelyik megfigyeléseit illetően jobban szorítkozik az észlelésre és egy olyan tudás megszerzésére, melyet „természettudományos”-nak nevezünk. Ez a megismerésforma létezését illetően nem annyira függ attól, hogy tudunk-e róla. A hétköznapokban ez például úgy jelenik meg, hogy a legkülönfélébb természettudományos tudást alkalmazzuk a technológia használatakor. Ez a tudás anélkül működik, hogy külön odafigyelnénk rá. Kevés ember gondol rá, hogy állandóan a természettudomány által felfedezett mechanikai alapelveket használja, például amikor elfordít egy elektromos kapcsolót vagy autót vezet. Másrészt viszont egy festmény, egy költemény vagy egy szimfónia másfajta figyelmet követel meg, hogy valóban létezzen. Figyelnünk kell rá, követnünk kell és meg kell próbálnunk a mélyére hatolni. Ez a különbség segít bennünket, hogy megértsük, Polányi miért mondja a műalkotások, az etika és a vallás kapcsán, hogy ezek „magukkal ragadnak bennünket”. Ezek olyan megismerésformák, melyek jelentős módon növelik az érintettségünket”.^[7]

Ezt a kijelentést követően öt oldalnyi olyan diagram és fejtegetés következik, mely Polányinak azt a magyarázatát vizsgálja, amely kimutatja, hogyan mozdulunk el a természettudományokra jellemző én-központú integrációktól a szimbólumokra, rituálékra, metaforákra, festményekre, színdarabokra és etikai normákra jellemző én-átadó integrációk felé. Ezután a következő általánosítást végzem el:

"Ily módon egy olyan pontra érkezünk, ahol Polányi ismeretelméletileg kimutatja, hogy az „én-átadó” integrációk olyan eszközök, melyek segítségével az emberi lények magasan állati elődeik preartikulált értelmi szintje fölé emelkedtek. Ezek az integrációk azért lépnek túl a természettudományra jellemző „én-központú”-akon, mert megnövekedett belső jelentőséggel

rendelkeznek abból fakadóan, hogy ránk és a valóságra vonatkoznak. Legegyetemesebb és legkényszerítőbb tudásunknak és normáinak ugyanolyan személyes <1>alapjai vannak, mint a természettudományoknak; néhány területen, mint például a művészetben és a vallásban az a különbség ehhez képest, hogy szembe kell néznünk az ezen kreatív integrációk által velünk szemben támasztott követelményekkel. Ezek nem kevésbé igazak, de nagyobb kihívást jelentenek".[8]

Az én olvasatom *figyelembe veszi* Polányinak a természettudomány és ,a képzelőerő termékei' között tett megkülönböztetését, ám nem azt a következtetést vontam le, hogy csak a természettudomány vonatkozik egy tőlünk függetlenül létező valóságra.

Kritikáját alátámasztandó Prosch Polányi *Personal Knowledge* című könyvére hivatkozik, ahol a szerző különbséget tesz a természettudományra vonatkozó verifikáció és a matematikára, a vallásra és különféle művészetekre jellemző validáció között. Mindazonáltal úgy tűnik, hogy éppen abban a passzusban, melyre Prosch utal, Polányi ugyanazt az álláspontot foglalja el, mint én, mert azt mondja: "A validáció esetében általában nagyobb fokú a személyes részvételünk, mint a verifikációnál. A természettudományoktól a gondolkodás vele szomszédos területei felé haladva felerősödik az állítás érzelmi koefficiense. Ám mind a validáció, mind a verifikáció mindig egy elkötelezettség elismerése: valami reálisnak és a beszélőhöz képest külsőnek a jelenlétét állítják." [9] Úgy tűnik, hogy itt Polányinak a természettudomány és a vallás közötti megkülönböztetése főképpen a személyes részvétel mértéke alapján fogalmazódik meg, nem pedig annak alapján, hogy tagadná a valláshoz képest külső valóságot.

Később, a *Meaning*-ben, Polányi az ,én-központú' és az ,én-átadó' integrációk, valamint a ,természetes integrációk' és a ,természetten túli integrációk' fogalmainak bevezetésével felerősíti ezt a megkülönböztetését. Érdekes, hogy Prosch róluk szólva nem komplementerként, hanem antitetikusként, egymással "szemben" állóként írja le őket, amivel alapvető dichotómiát sugall.[10] Ha megnézzük Polányi elemzését, nem egy ilyen antipátiát találunk, hanem egy arra irányuló kísérletet, hogy különválassza a természettudomány jelentéseit, valamint a művészetek és az értékek jelentését, melyeknek mindegyikét személyes tudásunk formálja. Az ,én-központú' és a szimbólumokra jellemző ,én-átadó' integrációk közötti megkülönböztetés alapvonásainak bemutatását lezáróan Polányi a *Meaning*-ben azt mondja:

"az indikáció és azoknak a jelentéseknek a teljes csoportja közötti *alapvető különbség* [az én kiemelésem], melynek a szimbolizálás az egyik fajtája, az ennek a folyamat egészéhez való viszonyában áll. A személyes részvétel és az eligazító jelek bennelése, bár ezek természetesen az indikáció minden fajtájánál jelen vannak, az indikáció esetében olyan entitásokba integrálják ezeket az eligazító jeleket, melyek, úgy tűnik, az énből mint középpontból vannak kibocsátva. Az észlelés például olyan dolgok észlelése, melyeket az énből mint középpontból látunk. Az indikációban az ént soha nem ragadja el semmi; az ént soha nem adjuk fel vagy adjuk át a fokális tárgynak. Ahogyan megjegyeztük, az indikációk mindig *én-központúak*. Ezzel szemben a szimbolizáció mindig *én-átadó*. Azaz, a szimbólum fokális tudatunk tárgyaként nem egyszerűen az énből egy fokális tárgy felé irányított járulékos eligazító jelek integrációjaként jön létre. Az is

részt vesz a létrejöttében, hogy az én szétszóródó emlékeit és tapasztalatait átruházzuk erre a tárgyra, ily módon látható megtestesülést adva neki".[\[11\]](#)

A Polányi által tett alapvető megkülönböztetés az én részvételének megnövekedésén nyugszik, nem pedig azon, hogy az 'indikációk' egy független valósággal állnak kapcsolatban, a 'szimbolizációk' pedig nincsenek kapcsolatban a valósággal.

A *Meaning*-nek ugyanebben a fejtegetésében Polányi ezen túl még azt mondja, hogy azért van szükség az ő ismeretelméletére, hogy a modern emberek képesek legyenek megerősíteni legmagasabb értékeik valóságra való vonatkozását: "Ezért a jelenkor emberének szüksége van ezeknek a jelentéseknek az elméletére, mely megmagyarázza, hogy koherenciájuk nem kevésbé valóságos, mint az észlelési és a természettudományos koherencia, melyeket minden további nélkül elfogadnak". Ennek a fejezetnek egy korábbi változatában, mely egy előadás volt, Polányi a valóságnak a természettudomány valamint a különböző művészetek és a vallás által megismert szintjeiről is beszélt: "A későbbiekben, a harmadik előadásban, meg fogom mutatni, hogy a járulékos és a fokális tudatosság kombinációjára van szükség ahhoz, hogy megértsük a valóság egymást követő szintjeinek viszonyát, és hogy ily módon fenntartsuk az élettelen természet alapelveire vonatkozó tudásunkat."[\[13\]](#) Mivel kérdésünk elsődlegesen Polányinak a vallás és Isten ontológiai státuszára vonatkozó felfogására irányul, fontos megjegyezni, hogy Polányi a valóság "egymást követő" szintjeiről beszél, és nem diszkontinuus vagy antitetikus szintekről.

A legalapvetőbb megkülönböztetés, melyet nem sikerült figyelembe vennem Prosch szerint, a "felfedezésnek és a teremtésnek" a megismerés két fajta módjában -- az én-központúban, és az én-átadóban -- "játszott relatív szerepe".[\[14\]](#) Prosch azt mondja:

"a természettudományban elért jelentéseken olyanokat értünk, melyek tőlünk függetlenül létező valóságokról tudósítanak bennünket ... Ezzel szemben, képzelőerőnk termékeit mi teremtjük. Tőlünk függetlenül nem léteznek. Jelentéseik valóságokká *válnak*; ám ezeknek az jelentéseknek a léte nem csupán attól a ténytől függ, hogy eredetileg az ember teremtményei voltak, hanem attól is, és ez a fontosabb, hogy érvényességük attól függ, hogy összeegyeztethetetlen elemekből ("kereteik" és "történeteik") folytonosan újratemtik őket azoknak [sic] a képzelőereje által végrehajtott aktusai, akiket továbbra is mozgatnak. Ezek az összeegyeztethetetlen elemek mindig összeegyeztethetetlenek maradnak együttes jelentésükben, bármikor is integrálja őket valaki képzelőerejének aktusával, ahogyan látja és értékeli a műalkotások vagy vallási szertartások, hitek vagy gondolkodás értelmét. És ezért ezek mindig, állítja [Polányi], természeti összeegyeztethetetlen elemek "természeten túli" konstrukciói, melyeknek lehet, hogy a jelentésük érvényes, ám soha nem tehetnek szert ugyanolyan ontológiai státuszra, amilyennel a természeti valóságok illetve az észlelésben vagy a természettudományban megcélzott jelentések rendelkeznek. Ezért egyszerűen szó sem lehet esetükben *verifikációról*."[\[15\]](#)

Ezzel Prosch azt mutatja be, ami szerintem az alapvető félreértése velem és Polányival kapcsolatban, nevezetesen azt, hogy a "verifikáció" a külső és független valóság lényegi és legmagasabb jellemzője. Élesebben megfogalmazva Prosch-sal szembeni kritikámat azt mondhatnám: úgy tűnik, Prosch

pozitívista álláspontot foglal el a valóságossal kapcsolatban. Láthatólag Prosch állítása azt implikálja, hogy a természettudománynak felsőbbrendű státusza van, mert jelentései és elgondolásai észlelt tények alapján igazolhatóak, és hogy csak az ilyen módon igazolt elgondolások indikálják a külső valóságot. Egy ilyen álláspont nem csupán Polányi valóság-felfogásának mond ellent, hanem az ismeretelméleti vállalkozása célkitűzésének is. Polányi több alkalommal világossá tette, hogy célkitűzése az volt, hogy megszabadítson bennünket a természettudományos elfogulatlanság téves eszméjétől annak érdekében, hogy újra hinni lehessen a művészet, az etika és a vallás revelációiban. Ha valaki a "verifikáció"-t teszi a kritikai kritériummá, az megfelelkezik Polányi ismeretelméletének számos belső alapelvéről.

Prosch gondolkodásának első hibája az, hogy figyelmen kívül hagyja Polányinak azt az érvelését, miszerint még a természettudományok integrálása is összeegyeztethetetlen elemek integrálása. [16] A "természeti integráció" és a "természeten túli integráció" között nem az összeegyeztethetetlen elemeket, hanem a fenntartásukhoz szükséges erőfeszítés mértékét illetően van különbség. A "természeten túli integrációk" valóban sokkal nagyobb erőfeszítést követelnek meg folyamatosan, mert nagyobb belső jelentőséggel rendelkeznek számunkra annál fogva, hogy rétegzett valóságok univerzumának megértésére kényszerítenek bennünket és jobban részt veszünk az értelmezésükben. Ez a megkülönböztetés vezet a második hibához, nevezetesen ahhoz, hogy Prosch megfelelkezik a megismerésben inherensen jelenlevő kockázatról. Ha a verifikáció és a validáció közötti különbség olyan oppozicionális jellegű volna, ahogyan azt Prosch sugallja, akkor a természettudományos felfedezés kis kockázattal járna. Pedig Polányi gyakran rámutatott, hogy még a természettudományt is hatalmas kockázat jellemzi, amikor új eszméinek jelentéssel bíró mivoltát akarja létrehozni. Egy új természettudományos meglátás megszerzéséhez szükséges feszültség és szenvedés gyakran hatalmas méretű. A harmadik hiba abból fakad, hogy Prosch nem veszi figyelembe a minden megismerésben bennerejlő inherens kockázatot, nevezetesen, hogy nem veszi figyelembe a kultúráknak azt az a-kritikai hálózatát, melyben tanulunk és felnövünk. A természettudomány civilizációnk metafizikai előfeltételezésein alapul, ahogyan ezt Polányi már pályafutása kezdetén a *Science, Faith and Society*-ban sugallta. Ahhoz, hogy saját kultúránkban (és ez mindegyik kultúrára ugyanúgy áll) az igazságot kutathassuk, arra van szükség, hogy benne álljunk a hagyományban és általánosan elkötelezettek legyünk eszményeinek. Ezért a természettudomány által felismert és "természetes"-nek nevezett koherenciák végső soron szintén a képzelőerő kreatív aktusai. Valójában mivel be vannak ágyazódva egy kulturális hagyományba, sokkal kisebb figyelmet követelnek tőlünk, és ezért sokkal biztosabbnak látszanak; mégis, meggyöződéseink integráló hálózata nélkül összeomlanának.

Itt újra a minden tudásra jellemző egységesítő jellemzőhöz jutunk el, melyet Proschnak az az állítása fenyeget, hogy éles különbség van a természettudomány és a vallás között. Talán itt is hasznos, ha emlékeztetünk rá, mit mondott Polányi a *Meaning*-ben. "A természettudományról eddig általában azt gondolták, hogy tényekkel foglalkozik, a humán tudományokról pedig azt, hogy értékekkel. Ám mivel egy ilyen felosztásban az értékeknek tökéletesen menteseknek kell lenniük a tényektől, úgy vélték, hogy a humán tudományok pusztán a képzelet termékeivel foglalkoznak. Az értékeket ezért a képzelet termékeinek tekintették, nem pedig tényeknek, tehát semmiképpen sem a tényszerű tudás részének". [17] Úgy tűnik, a tények és az értékek ilyen szétválasztásához vezet Prosch értelmezése, amikor dichotomizálja a Polányi által jelzett kétféle integrációt.

A valóság hallgatóságos integrációk általi megismerése folytonosságának egy másik módját -- mely a természettudományokra és különböző művészetekre jellemző -- láthatjuk, ha megfigyeljük, hogyan használja Polányi *Meaning* című művében a "mesterséges" terminust. Polányi megjegyzi: "De azokat a koherenciákat, melyeket mesterségeseknek, nem pedig természeteseneknek gondolunk, nehezen tekinthetjük úgy, mint a mi idônkben jelenlevô reálisakat, mivel (1) úgy tûnik, mintha saját magunk teremtményei volnának, melyekre nem terjed ki a természet külsô ellenôrzése -- ennêlfogva teljességgel saját szubjektív szeszélyeink és vágyaink teremtményei, és (2) csak az érzékelhetô dolgokat szokás reálisnak tekinteni." [18] Polányi ironikusan használja a "mesterséges" terminust és visszájára fordítja annak jelentéseit, és megmutatja, hogy éppenhogy csak annak a segítségével, amit "mesterséges"-nek nevezünk, lehetséges, hogy a művészet és -- emelkedettebb módon -- a vallás kimozdít bennünket mindennapi tapasztalataink körébôl, és olyan értelmek felé ragad magával bennünket, melyek tartósan jelentôséggel ruházzák fel életünket. [19] Ily módon Polányi még egyszer szakít a természetre és a természetin túlira vonatkozó megismerés hamis szétválasztásával.

[Következô rész](#)

JEGYZETEK

1. Michael Polanyi and Harry Prosch, *Meaning* (Chicago: University of Chicago Press, 1975); Richard Gelwick, *The Way of Discovery: An Introduction to the Thought of Michael Polanyi* (New York: Oxford University Press, 1977). Harry Prosch-nak Richard Gelwick *The Way of Discovery*-jêrôl írott recenziója az *Ethics* 89-es (1979 január: 211-16) számában jelent meg. Mivel 1962-tôl szorosán együtt dolgoztam Polányival, s mivel részletesen megvitattam vele a *Meaning* teljes szövegét, mely a könyvben is el van ismervé (xiii.o.), meglepett, hogy ilyen nézetkülönbség van köztem és Prosch között.
2. J.H. Oldham, *Life is Commitment* (New York: Harper & Brothers, 1959), 36. o. Prosch az erre az írásra adott válaszában, a *Zygon* jelen számában, idézi Polányinak egy Oldhamhez 1948 május 31-én írott levelét, "találkozásaink után egyre inkább az az érzésem, hogy nincs jogom kereszténynek tekinteni magam". Ám Prosch a kontextusból kiragadva idézte ezt a mondatot, és helytelenül jellemezte Polányit. A mondat kontextusa, ami benne van a levélben és amit még jobban megerôsít néhány ezt követô másik levél, a marxizmusnak egy rokonszenvezô keresztény nézôpontból való megközelítésére vonatkozik. Nem meglepô, hogy Polányinak, aki erôsen anti-marxista volt, kétségei voltak azt illetôen, hogy kereszténynek nevezheti-e magát; azt várták el tôle, hogy pozitívan viszonyuljon a marxizmushoz! Polányi és Oldham levelezésének -- mely Oldham 1969-ben bekövetkezett haláláig tartott -- teljes elolvasása egy hosszú barátságot mutat be, melyben egymást a hitért és Isten valóságának megerôsítéséért folytatott harcban szövetségesnek tekintették. Nyilvánvaló, hogy Polányi 1948-ban nem azt mondta, hogy ô nem keresztény; amit mondott, az az, hogy ha rokonszenvvel kell viseltetnie a marxizmussal szemben, akkor nem biztos benne, hogy kereszténynek nevezheti magát.
3. Michael Polanyi, "The Scientific Revolution", In: *The Student World* 54 (1961): 287-302.

4. F.L. Cross (szerk.): *The Oxford Dictionary of the Christian Church* (London: Oxford University Press, 1978), 566. o.
5. Richard Gelwick, "Discovery and Theology", In: *Scottish Journal of Theology*, 1975, 301-22. o.; "Exploring Space and Theology", In: *Student World* 59 (1966): 388-98.
6. Prosch, 213. o.
7. Gelwick, *The Way of Discovery*, 101-2. o.
8. Uo., 107. o.
9. Michael Polanyi, *Personal Knowledge* (Chicago: University of Chicago Press), 202. o.
10. Prosch, 213. o.
11. Polanyi and Prosch (1. jegyzet), 74-75. o.
13. Michael Polanyi, "From Perception to Metaphor", In: "Meaning: A Project by Michael Polanyi", előadások a chicagói és a texasi egyetemen 1969 február-május. 14. o..
14. Prosch, 213. o.
15. Uo., 213-214. o.
16. Polanyi and Prosch, 125. o.
17. Uo., 64. o.
18. Uo., 67. o.
19. Uo., 109-19. o.

Polanyiana 6. évfolyam, 1. szám, 1997, 27-42. o.

<http://www.kfki.hu/chemonet/polanyi/>

<http://www.ch.bme.hu/chemonet/polanyi/>